

شوکت افندی، سید محمد، اثر شوکت، مطبوعه عامره، استانبول ۱۲۶۷ق / ۱۸۵۵م، ۷۵۵ صفحه.

اثر شوکت^۱ عنوان فرهنگ لغت سه‌زبانۀ ترکی، فارسی، عربی به زبان و خط ترکی عثمانی به قلم محمدشوکت افندی، که در زمان پادشاهی عبدالمجید خان اول (حکومت: ۱۲۳۸-۱۲۷۷ق)، در ۱۲۶۱ق تنظیم و تدوین شده است.

از مؤلف فرهنگ، آگاهی چندانی در دست نیست، جز اینکه از مقدمه مصنوع و مسجعی که سه تن از قاضی‌عسکران روم‌ایلی به زبان عربی بر این اثر نوشته‌اند و نیز گفته‌های خود مؤلف چنین برمی‌آید که وی در خدمت امپراتوری عثمانی بوده است.

اثر شوکت در زمره فرهنگ‌های تخصصی در حوزه زبان و ادبیات عثمانی قرار دارد و پس از *لهجه اللغات* از نخستین فرهنگ‌های سه‌زبانۀ عثمانی به شمار می‌آید. این اثر، پس از مقدمه سه تن از قاضی‌عسکران روم‌ایلی، و مقدمه‌ای کوتاه از مؤلف به زبان عربی، مشتمل است بر ۲۹ باب، ۷۸۲ فصل و در حدود ۱۷۴۷۳ مدخل اصلی. باب‌ها براساس حرف اول تهجی و فصل‌ها بر اساس حرف اول و آخر تهجی تنظیم شده‌اند. حروف ژ، گ، چ و پ نیز در باب‌های حروف مشابه خود آمده‌اند؛ برای نمونه مدخل ژنده فارسی در «فصل‌الزاء بالهاء» پس از مدخل ژنده قرار گرفته و مدخل پوز در «فصل‌الباء بالزاء» پس از مدخل بوز آمده است. معیار مدخل‌گزینی در این فرهنگ بر پایه لغات هم‌آوا^۲ (مانند سرد/ سرد) و هم‌نویسه^۳ (مانند مهرداد/ مهرداد) است و، از آنجاکه معیار مدخل‌گزینی همسانی لغات بوده، مداخل این فرهنگ شامل تمامی مقوله‌های دستوری از جمله اسامی خاص و صورت‌های صرفی افعال است. به‌رغم روشمند بودن ساختار کلی فرهنگ، ترتیب مداخل در درون هر فصل از نظم و شیوه منطقی خاصی پیروی نمی‌کند.

این فرهنگ در ساختار خرد نیز مانند ساختار کلان آن قاعده‌مند است، هرچند در برخی جاها این نظم به طور کامل برقرار نیست. هر مدخل حاوی اطلاعات مهمی درباره

1. *Eser-i Şevket*
2. homophone
3. homograph

تلفظ، ریشه، مقوله دستوری، معنا، وجوه کاربردی، معادل در یکی از دو زبان دیگر، مترادف و گاه متضاد، و... است. نگارش مدخل‌ها بدون حرکت است و مؤلف با آوردن کلمه‌ای هم‌وزن، مثل یای (چای وزنده)، یا با ذکر حرکت حروف به زبان عربی، مثل بزه (بکسر الباء و فتح الزاء)، تلفظ واژه را به دست داده است. مؤلف در بیشتر مدخل‌ها، مقوله دستوری آنها، به‌ویژه صورت‌های جمع، حروف، اسم فاعل و مفعول، صفت و گونه‌های فعلی را ذکر کرده است، اما به‌جز اسامی خاص، تنها در برخی موارد به مقوله اسم و مصدر اشاره کرده است. همچنین، در این فرهنگ، تقریباً شاهی برای لغات ارائه نشده است؛ تنها در برخی موارد اندک و بیشتر برای لغات عربی در قالب ترکیبات، عبارات یا جملات کوتاه مثال‌هایی، بدون ذکر منبع و ترجمه آنها، دیده می‌شود. تعاریف نیز به دو گونه درج شده است: یکی به صورت جمله‌واره برای اشاره به مواردی که آن لغت خاص در آن به کار می‌رود یا ذکر چیزی که آن مدخل بدان اطلاق می‌شود و دیگری به صورت آوردن معادل، مترادف یا گاه متضاد. در این بخش، هیچ‌گونه ارجاعی به مدخل‌ها یا زیرمدخل‌های دیگر در فرهنگ داده نشده است.

خاستگاه واژه نیز از اطلاعات مهمی است که درباره مدخل در این فرهنگ ارائه شده است. این داده به صورت یک جمله، پس از اطلاعات آوایی، با عبارات ترکی «فارسیدر»، «عربیدر» یا «ترکیدر» آمده است. همچنین در موارد نادر، تاریخچه و حکایت پیدایش لغات ذکر شده است، برای نمونه، برای مدخل قهوه، روایتی در بیش از یک صفحه بیان شده است. این امر گرچه نامتعارف می‌نماید، اما از نظر زبان‌شناختی و فرهنگ عامیانه بی‌فایده نیست. دیگر آنکه وجه تسمیه برخی اعلام چون رُوم نیز روایت شده است. افزون بر اینها، در برداشتن لغات کهن رایج در دوره عثمانی از هر سه زبان از بارزترین ویژگی‌های فرهنگ اثر شوکت است.

این فرهنگ نقایص معدودی نیز دارد؛ از جمله اینکه به لحاظ ضبط همه کلمات همسان موجود کامل نیست، که شاید به دلیل نقص در منابعی بوده باشد که مؤلف از آنها استفاده کرده است؛ برای مثال، «اما» از ادات استثنا فارسی با «إما» از ادات شرطیه عربی جناس خطی دارد، اما مدخل نشده است؛ مضاف بر اینکه این کلمه در زبان ترکی در سه

معنی (از جمله امای فارسی) به کار می‌رود: ۱. لکن و آنجق: شوقدر وار که: بیلیر اما سویلمز؛ ۲. که: اما اد راضی اولمیه جقمش کندی بیله جکی ایشدر؛ ۳. ادات تعجب و اعظام: اما یاپدکا، اما نه یازی! نبود نشانه‌های سجاوندی در این فرهنگ نیز یکی دیگر از نقایص آن است که موجب دشواری در خواندن می‌شود؛ چراکه اطلاعات گوناگونی که به دنبال هم می‌آیند و ساختار روایتی تعاریف نیاز به کاربرد نشانه‌ها را ضروری می‌کند.

اثر شوکت نخستین بار شش سال پس از تألیف آن، در ۱۲۶۷ق/ ۱۸۵۶م، در مطبعه عامره در استانبول، در ۷۴۵ صفحه به چاپ رسید و یک سال بعد، در ۱۲۶۸ق، در همان شهر تجدید چاپ شد. بعدها، در ۲۰۱۵م، به قلم یاشار البارسلان و لطفی علیجی به زبان و خط ترکی استانبولی برگردانده شد و در ترکیه (قهرمان ماراش) به چاپ رسید.^۱

سیده زیبا بهروز

1. *Eser-i Şevket - Tıpkibasım*, Es-Seyyid Mehmed Şevket Efendi, haz.: Yaşar Alparslan ve Lütfi Alici, Noya Medya Kitaplığı, Kahramanmaraş 2015.